

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه برای دریافت دانشنامه کارشناسی ارشد - حقوق عمومی

«بررسی برخی از مسائل حقوق نفت در ایران»

استاد راهنما: دکتر سید باقر میرعباسی

5029

استادان مشاور:

دکتر سید فضل الله موسوی

دکتر محمد جواد رضایی زاده برواتی

نگارنده: منصور مسعودی

تابستان ۱۳۷۸

۲۷۴۲۳

فهرست

صفحه

عنوان

بخش اول: مبانی حقوقی مسائل نفت در ایران

- فصل ۱: نفت ایران در گذار تاریخ ۱۰
- مبحث اول: پیشینه تاریخی نفت ایران ۱
- مبحث دوم: اشاره‌ای گذرا به سابقه نخستین امتیازهای بهره‌برداری از منابع نفت ایران . ۷
- فصل ۲: جایگاه نفت و گاز بعنوان منابع طبیعی تجدیدناپذیر در توسعه پایدار ۱۵
- مبحث اول: کلیات و مفاهیم منابع طبیعی ۱۵
- I. مفهوم منابع طبیعی ۱۵
- II. اقسام منابع طبیعی ۱۵
- III. قلمرو حقوق منابع طبیعی ۱۶

الف

۲۷۴۲۳

۱۸	IV. پیوند توسعه پایدار و بهره‌برداری از منابع طبیعی
۱۹	V. حقوق بین‌الملل توسعه پایدار Sustainable Development
۲۰	VI. همبستگی اقتصادی و محیط طبیعی
۲۱	VII. اهمیت وابستگی اکولوژیکی
۲۱	مبحث دوم: مسائل حقوقی منابع طبیعی در قلمرو حقوق بین‌الملل
۲۱	I. تساوی نسل‌های گوناگون در بهره‌برداری از منابع طبیعی و مسئولیت مشترک آنها
۲۳	II. وضعیت حقوقی منابع طبیعی مشترک
۲۳	III. حق حاکمیت دائمی دولت‌ها بر منابع طبیعی‌شان
۲۵	IV. منابع طبیعی مشترک چگونه باید بهره‌برداری شوند؟
۲۷	فصل ۳: مالکیت منابع نفتی
۲۷	مبحث اول: مالکیت معادن نفت در اسلام
۲۹	مبحث دوم: مالکیت معادن نفت از نظر فقهای متأخر شیعه
۳۸	مبحث سوم: مالکیت معادن نفت در حقوق موضوعه ایران
۴۰	I. تعیین بخش‌های مختلف مالکیت
۴۰	II. محدود ساختن حق فردی و شخصی مالکیت از طریق حاکمیت قوانین معادن و نفت ایران
۴۶	مبحث چهارم: مالکیت منابع نفتی در کشورهای غربی (حقوق تطبیقی)
۴۹	فصل ۴: مسائل حقوقی نفت ایران در مناطق دریایی
۴۹	مبحث اول: نظام حقوقی منابع نفتی ایران در خلیج فارس
۴۹	I. منابع نفتی در زیر آبهای ساحلی و فلات قاره
۵۲	II. وسعت دریای ساحلی
۵۴	III. پهنای دریای ساحلی

۵۶	IV. مفهوم فلات قاره در خلیج فارس.....
۵۶	V. تحدید حدود فلات قاره.....
۵۸	VI. قراردادهای تحدید حدود فلات قاره بین ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس
۶۳	VII. نظام حقوقی منابع نفتی دریایی واقع در خارج آبهای ساحلی و فلات قاره..
۶۶	مبحث دوم: نظام حقوقی منابع نفتی ایران در دریای خزر.....
۶۶	I. سوابق تاریخی و موقعیت جغرافیایی، طبیعی و اقتصادی.....
۷۱	II. اقتصاد سیاسی نفت دریای خزر و نقش ژئواکونومیک ایران در بازار جهانی انرژی ..
۸۳	III. مسائل حقوقی دریای خزر.....
۸۷	IV. نظام حقوقی بهره‌برداری از منابع طبیعی دریای خزر.....
۸۸	الف) نظام حقوقی بهره‌برداری از منابع زیستی و تأثیر آلودگی دریای خزر بر آن .
۹۰	ب) نظام حقوقی بهره‌برداری از منابع نفتی دریای خزر.....
۹۳	V. نتیجه:.....
۹۵	مبحث سوم: تأثیر بهره‌برداری از منابع نفت بر محیط زیست دریایی خلیج فارس ...
۹۵	I. ملاحظات درباره آلودگی نفتی.....
۹۹	II. محیط زیست شکننده خلیج فارس آسیب پذیرتر از همیشه.....
۱۰۰	III. ناکارآمدی قوانین موجود در حفظ محیط زیست دریایی خلیج فارس.....

بخش دوم: بررسی ماهیت انواع قراردادهای نفتی و مسأله ملی شدن صنعت نفت در ایران

۱۰۴	فصل ۱: بررسی قراردادهای نفتی سابق در قالب قراردادهای امتیاز.....
۱۰۴	مبحث اول: تجزیه و تحلیل قراردادهای امتیاز.....
۱۰۶	مبحث دوم: مسائل حقوقی قراردادهای امتیاز.....
۱۰۶	I. انواع امتیازات.....

۱۱۰	II. حل و فصل اختلافات در امتیازنامه‌ها
۱۱۵	مبحث سوم: انواع قراردادهای نفتی
۱۱۶	I. قراردادهای استاندارد
۱۱۶	الف) ویژگیهای قراردادهای نفتی تا ۱۹۵۰
۱۱۸	ب) مشخصات قراردادهای نفتی بعد از ۱۹۵۰
۱۱۹	ج) قرارداد کنسرسیوم
۱۲۰	II. قراردادهای مشارکت با توجه به قانون نفت ایران
۱۲۱	الف) احکام موجود در قانون نفت ایران درباره قراردادهای مشارکت
۱۲۴	ب) مسائل مطروحه در چارچوب قراردادهای مشارکت
۱۲۴	۱) سرمایه‌گذاری
۱۲۴	۲) اداره فنی و امور اجرایی
۱۲۵	۳) بازاریابی
۱۲۸	ج) نوآوری قراردادهای مشارکت جدید
۱۳۰	III. قراردادهای خدمت یا پیمانکاری از منظر قانون نفت ایران
۱۳۳	فصل ۲: بررسی ماهیت مهمترین قراردادها پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۱۳۴	مبحث اول: قرارداد ایران - توتال
۱۳۴	I. شرایط مالی قرارداد ایران - توتال
۱۳۵	II. شرایط اجرایی قرارداد ایران - توتال
۱۳۶	III. شرایط حقوقی قرارداد ایران - توتال
۱۳۹	IV. قانون داماتو - کندی و قرارداد ایران - توتال
۱۴۱	V. ارزیابی قرارداد ایران - توتال

فصل ۳: ملی کردن صنعت نفت ایران	۱۴۴
مبحث اول: اصول حقوقی ملی کردن	۱۴۴
مبحث دوم: مقایسه ملی کردن با سایر مفهومیهای مشابه	۱۵۴
I. تفاوت ملی کردن با خلع تصرف (Exporpriation)	۱۵۴
II. تفاوت بین ملی کردن و دولتی کردن	۱۵۶
III. تفاوت بین ملی کردن و ضبط اموال	۱۵۷
IV. تفاوت ملی کردن و مصادره اموال	۱۵۹
مبحث سوم: الغای امتیاز	۱۵۹
I. آثار حقوقی ملی کردن بر قرارداد امتیاز	۱۵۹
II. آثار حقوقی غیرقانونی بودن سلب مالکیت	۱۶۲
III. ملی کردن و موضوع پرداخت غرامت	۱۶۴
IV. قطعنامه مؤسسه حقوق بین الملل	۱۶۷
V. مرجع رسیدگی به شکایت از سلب مالکیت	۱۶۸
مبحث چهارم: قطعنامه سازمان ملل در خصوص جاکمیت دائمی کشورهای بر منابع طبیعی ثروت خود	۱۷۱
مبحث پنجم: ماهیت قراردادهای سرمایه گذاری و رژیم حقوقی حاکم بر آنها	۱۷۴
I. ماهیت حقوقی قراردادها	۱۷۴
II. قانون حاکم بر مورد	۱۷۶
مبحث ششم: بررسی اجمالی قانون ملی شدن صنعت نفت	۱۷۸
نتیجه گیری کلی	۱۸۴
کتابنامه	۱۸۸
ضمائم	۱۹۴

مقدمه

با توجه به قدمت صد ساله صنعت نفت در ایران سعی نویسنده بر آن بوده تا مهمترین موضوعات و مسائل حقوقی نفت مورد بررسی قرار گیرد. پیش از این، آراء و دیدگاههای حقوقی درباره مسائل نفت ایران در آثار متعددی از دانایان و صاحب نظران این رشته از حقوق تدوین یافته است. اما با توجه به گذشت حدود بیست سال از انقلاب اسلامی و تحولات سیاسی، اجتماعی و حقوقی این دوران، بسیاری از این آراء و نظرات را می بایستی در شمار تاریخ حقوق نفت تلقی کرد.

در طول سالهای پس از انقلاب اسلامی قوانین و مقررات گوناگونی در زمینه معادن، نفت، مناطق دریایی و امثال آنها به تصویب رسیده است که در مواردی قوانین و مقررات سابق را به طور صریح و یا ضمنی نسخ کرده است.

تلاش نگارنده در زیر عنوان دو بخش کلی: نخست، مبانی حقوقی مسائل نفت ایران و پس از آن بررسی ماهیت انواع قراردادهای نفتی و مسأله ملی شدن صنعت نفت در ایران معطوف به طرح مسائل و موضوعات ناگفته و مبتلابه براساس فصل بندی مباحث ضروری بوده است. نویسنده این اثر در تقسیم بندی مباحث مطروحه سعی داشته اولویت هر مبحث را رعایت نماید و به لحاظ شکلی و محتوایی هرگز آن را بی نقص تلقی نمی کند.

نگارنده وظیفه خود می داند از همه عزیزانی که به نحوی در تدوین پایان نامه او را یاری کرده اند، صمیمانه مراتب سپاس و قدردانی خود را اعلام دارد، به ویژه استاد راهنما جناب آقای دکتر سید باقر میرعباسی، استادان مشاور جناب آقای دکتر سید فضل الله موسوی و جناب آقای دکتر محمد جواد رضایی زاده برواتی، استادان عالیقدر جناب آقای دکتر محمد علی موحد، جناب آقای دکتر جمشید ممتاز، جناب آقای دکتر روشنعلی شکاری و جناب آقای محمد حسن حبیبی که با راهنمایی ها و احیاناً مطالعه متن و تذکرات خود برنگارنده منت

نهاده‌اند. و همچنین از جناب آقای علیرضا نصیرنیا که با دلسوزی و جدیت حرفچینی و صفحه‌آرایی این رساله را انجام دادند.

از آنجا که کمال و شکوفایی علمی و پژوهشی جز با نقد حاصل نخواهد شد. پیشاپیش از همه صاحب‌نظرانی که با انتقادات خود بر غنای مباحث می‌افزایند، سپاسگزارم. پیش از ورود به بخش‌ها، فصول و مباحث اصلی پایان‌نامه، به نظر می‌رسد ارائه تعاریفی از اصطلاحات که در جای، جای این رساله مورد اشاره و استفاده قرار گرفته است، امری واجب باشد.

I. نفت: عبارتست از کلیه هیدروکربورها به استثنای زغال سنگ که به صورت نفت خام، گاز طبیعی، قیر، پلمه سنگهای نفتی و ماسه‌های آغشته به نفت اعم از آنکه به حالت طبیعی یافت شود یا بوسیله عملیات مختلف از نفت خام و گاز طبیعی بدست آید.

II. منابع نفتی: عبارتست از هر یک از تقسیمات داخل سرزمین و آبهای داخلی و ساحلی و بین‌المللی و فلات قاره کشور که احتمال وجود نفت در آن باشد و مشخصات فنی و جغرافیایی ویژه آن توسط وزارت نفت مشخص شده باشد.

III. عملیات نفتی: عبارتست از کلیه عملیات مربوط به صیانت و بهره‌برداری از منابع نفتی مانند تفحص، نقشه‌برداری، زمین‌شناسی، اکتشاف، حفاری، استخراج، تحصیل اراضی لازم و تهیه و اجرای طرحهای سرمایه‌ای برای احداث تأسیسات و واحدهای مربوط به صنعت نفت، همچنین عملیات تولید و قابل عرضه کردن نفت خام، گاز و سایر هیدروکربورهای طبیعی «به استثنای زغال سنگ»، تصفیه نفت خام و تهیه فرآورده‌های فرعی و مشتقات نفتی و جمع‌آوری و تصفیه گاز طبیعی و تولید گاز و محصولات همراه، استفاده از فرآورده‌ها و مشتقات نفتی و گازی در تولید انواع محصولات پتروشیمی و فعالیت‌های تجاری مربوط به صادرات و واردات و تولیدات نفت و گاز و پتروشیمی و تهیه و تولید کالاها و مواد صنعتی مورد استفاده نفت و ایجاد تسهیلات و خدمات جانبی برای این عملیات و آموزش و تأمین

نیروی کار متخصص، ایجاد شرایط ایمنی و بهداشت صنعتی و حفاظت محیط از آلودگی در عملیات با رعایت ضوابط سازمان‌های ذیربط و بررسی‌ها و برنامه‌ریزی و طراحی فنی و اقتصادی و انعقاد قراردادهای پیمانکاری و مشاوره در زمینه‌های عملیات فوق و انجام مطالعات و تحقیقات و آزمایش‌ها و پژوهش‌های علمی و فنی برای بسط و تکمیل تکنولوژی و ارتقاء دانش فنی و صنعتی و بررسی تبعات و اختراعات مربوط به صنایع نفت و تبادل اطلاعات علمی و فنی و تجربیات صنعتی با مؤسسات داخلی و خارجی ذیصلاح در زمینه عملیات نفتی.

حدود عملیات نفتی در هر زمینه که به وظایف قانونی و برنامه‌ها و طرح‌های سایر دستگاهها و نهادهای جمهوری اسلامی ایران تداخل پیدا می‌کند، طبق آیین‌نامه‌هایی خواهد بود که به وسیله وزارت نفت تهیه و به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید.

IV. واحدهای عملیاتی: عبارتست از هر سازمان، مؤسسه و یا شرکتی که عملیات اصلی و فرعی تخصصی و عمومی خدمات جنبی نفتی را عهده‌دار باشد.

V. قرارداد: عبارتست از تعهداتی که بین وزارت نفت یا یک واحد عملیاتی با هر شخص حقیقی یا حقوقی منعقد می‌شود که طبق مقررات دولت جمهوری اسلامی ایران و بر مبنای مقررات قانون نفت قسمتی از عملیات نفتی را بر عهده گیرد^(۱).

۱. تعاریف اصطلاحات مذکور، مستنبط از ماده (۱) قانون نفت مصوب ۶۶/۷/۹ می‌باشد.

بخش اول:

هئانی حقوقی مسائل نفت در ایران

- فصل اول: نفت ایران در گذار تاریخ
- فصل دوم: جایگاه نفت ایران به عنوان منابع طبیعی تجدیدناپذیر در توسعه پایدار
- فصل سوم: مالکیت منابع نفتی
- فصل چهارم: مسائل حقوقی نفت ایران در مناطق دریایی

فصل ۱

نفت ایران در گذار تاریخ

مبحث اول: پیشینه تاریخی نفت ایران

ایرانیان از دیرباز با نفت این ماده سیال و بی‌قرار آشنایی داشته‌اند. مردم این سرزمین بی‌آنکه منتظر کشف روش جدید استخراج نفت در امریکا باشند از این ثروت خداداد که در دسترس آنان قرار گرفته بود به طرق مختلف استفاده می‌کردند.

کاوش‌های باستان‌شناسان در نواحی جنوب غربی ایران نشان می‌دهد که مردم آن سامان حدود پنج الی شش هزار سال پیش در شوش قیر را در ابنیه و ساختمانها بکار برده‌اند. به این قسم که قیر را به جای ملات بین سنگها و آجرها در احداث عمارات استعمال می‌کردند و هم از این ماده برای سوار کردن قطعات جواهر و به هم پیوستن اجزای ابزارها و اندودن بدنه زورق‌ها و ظروف سفالین و دسته چاقو و امثال آن استفاده کرده‌اند.

و اما ریشه کلمه نفت در زبان پارسی به طور تحقیق معلوم نیست از چه زبانی اقتباس شده است. پروفیسور هرترفلد^(۱) و پروفیسور بیلی^(۲) کلمه نفت را از فعل «ناب» پارسی به معنی رطوبت داشتن دانسته‌اند و گفته‌اند که در زبان اوستایی «پنتا» بوده و کلدانی‌ها و یهودی‌ها و عرب‌ها آن را از زبان مدی‌ها گرفته و «نفتا» خوانده‌اند^(۳).

1. Hertzfeld

2. Bailey

۳- فاتح، مصطفی، پنجاه سال نفت ایران، ناشر شرکت سهامی چاپ، ۱۳۳۵، صفحه ۶ و ۷.

مسیو دورم Monsieur Dhorme رئیس سابق مدرسه علوم عالی پاریس مدعی است که اکدی‌ها^(۱) کلمه نفت را از فعل «پنتو» به معنای افروختن گرفته و بعدها این کلمه در زبان‌های آشوری و بابلی به کار برده شده است. آنچه مسلم است در اوستا نفت به معنای روغن معدنی آمده و در دوره هخامنشیان نفت برای روشنایی و مقاصد طبی و درمانی استعمال می‌شده است.

ایرانیان که آتش را جزء عناصر مقدس دانسته و احترام می‌کردند، گاز نفت را که در پاره‌ای از جاها از زمین خارج می‌شد مشتعل کرده و چون همیشه می‌سوخت در نظر آنان «آتش جاودان» به شمار می‌آمد و آن را به زبان پهلوی «اخواریشیک» می‌نامیدند و در نقاطی که این آتش دیده می‌شد، آتشگاه بنا می‌کردند و در اران (بادکوبه) و دامغان و بلخ و مسجد سلیمان این گونه آتشکده‌ها وجود داشته است^(۲).

یاقوت بن عبدالله حموی در مجمع‌البلدان از قول جهانگردی نقل می‌کند که در محلی موسوم به «شیز» واقع در آذربایجان (ظاهراً محل مزبور میان مراغه و زنجان است و اکنون آن را تخت سلیمان می‌خوانند) آتشکده‌ای بود که از هفتصد سال پیش در آنجا «آتش جاودان» فروزان بوده است. سپس یاقوت تعجب می‌کند که پس از هفتصد سال آتش سوزی، کمترین اثری از خاکستر در آنجا مشهود نیست و شعله آن هرگز فرو نمی‌نشیند^(۳). هرودت در کتاب تاریخ تمدن خود راجع به نفت ایران می‌نویسد: «در ۲۲ کیلومتری شوش محلی است که اردریکا نام دارد. در اینجا چاه‌هایی است که با چرخ و خیک از آن نفت و قیر و نمک بیرون آورده در مخزن می‌ریزند و پس از چندی قیر و نمک ته‌نشین می‌شود و نفت به شکل مایع باقی می‌مانند.» در جای دیگر همین مورخ ضمن داستان محاصره شهر آتن از سوی ایرانیان می‌نویسد: «ایرانیان از روی تپه‌ها تیرهای فروزان به سنگ‌های یونانیان پرتاب می‌کردند و معلوم است که تیرها آلوده به نفت بوده و گرنه هنگام پرتاب سریع خاموش

۱- اهالی شهر «اکد» Akkadians در قلمرو نمرود و یکی از شهرهای بابل بوده است.

۲. فاتح، مصطفی، همان منبع، صفحه ۷.

۳. سفرنامه ابودلف مسعربن المهلهل، ترجمه ابوالفضل طباطبایی، ناشر انجمن کتاب.

می شده است.»

وقتی رومی‌ها قلعه پترا Petra را در لاذقیه Lazique محاصره کردند، ایرانی‌ها به روایت پروکوپ Procope ظروفی محتوی گوگرد و قیر و نفت بر سر دشمن می‌ریختند^(۱). عربها استعمال نفت را در جنگها از ایرانیان و رومیان یاد گرفتند. نفت را معمولاً در داخل ظروفی که «قاروره» نامیده می‌شد آتش زده به سوی دشمن پرتاب می‌کردند، حتی در زمان حکومت امویان وقتی حجاج بن یوسف شهر مقدس مکه را محاصره نمود ظاهراً از نفت مشتعل برای به زانو درآوردن حریف سرسخت و شجاع خود عبدالله بن زبیر استفاده کرد و در نتیجه قسمتی از خانه کعبه دستخوش حریق گشت.

پلوتارک^(۲) Plutarch در شرح حال اسکندر می‌نویسد: «هنگامی که اسکندر از کشور بابل می‌گذشت در یکی از شهرستانهای استان اکباتان مردم برای خوش آمد اسکندر نفت را روی جاده‌ها می‌ریختند و آتش می‌زدند تا شعله‌های فروزان آن موجب مسرت اسکندر گردد.» ولی علی‌الظاهر پلوتارک در تعیین اسم محل اشتباه کرده است. زیرا استان اکباتان (همدان امروزی) جزو قلمرو کشور بابل نبوده است و شاید مقصود پلوتارک نواحی نفت خیز کرکوک و موصل بوده است.

در هر حال این مدارک تاریخی می‌رساند که در ایران و کشورهای مجاور نفت از دیرزمانی وجود داشته و مردم این ممالک به انواع مختلف حتی برای جشن و آتش‌بازی از آن استفاده می‌کردند.

حکیم ابوالقاسم فردوسی در شاهنامه ضمن داستان بستن سد یا جوج و مأجوج توسط اسکندر و چگونگی ساختمان آن از نفت نیز نام برده و چنین می‌سراید:

ز هر کشوری دانشی شد گروه	دو دیوار کرد از دو پهلوی کوه
ز بن تا سر تیغ بالای اوی	چو صد ارش کردند پهنای اوی

۱. موحد، محمدعلی، نفت ما مسائل حقوقی آن، ناشر انتشارات خوارزمی، سال ۱۳۵۳، صفحه ۱۱.
۲. مورخ یونانی که در قرن دوم میلادی می‌زیسته است. وی پس از مدتی توقف در رم و مسافرتهایی به کشورهای دور و نزدیک شرح حال چهل و شش نفر از بزرگان را تألیف کرده است.

از او یک رش انگشت و آهن یکی
همی ریخت گوگردش اندر میان
همی ریخت هر گوهری یک رده
بسی نفت و روغن بیامیختند
پراکنده مس در میان اندکی
چنین باشد افسون و رأی کیان
چو از خاک تا تیغ گشت آژده
همی بر سر گوهران ریختند

و نیز حکیم توس در داستان رزم اسکندر با هندیان درباره استعمال نفت چنین می‌گوید:

به گردون همی راندند پیش شاه
سکندر بدید آن پسند آمدش
به اسب و به نفت آتش اندر زدند
از آتش برافروخت نفت سیاه
درونش بیاکنده نفت سیاه
خردمند را سودمند آمدش
همه هندیان دست به سر زدند
بجینید از آن کاهنین بدسپاه

شیخ اجل سعدی در باب هفتم اثر جاودان خود «گلستان» می‌گوید: «هندوی بی نطف اندازی
همی آموخت حکیمی گفت ترا که خانه نین است بازی نه این است.»

بازی نفت اندازی که سعدی به آن اشاره کرده چنان بوده است که دو طرف چوبی را کهنه
پیچیده در نفت فرو می‌کردند و آتش می‌زدند و می‌چرخاندند.

مارکوپولو Marco Polo جهانگرد مشهور ونیزی در جریان سفر خود به ایران در سال
۱۲۷۲ میلادی می‌نویسد: «در سرحد ارمنستان و گرجستان چشمه نفتی موجود است که
مقادیر زیادی نفت از آن به دست می‌آید و در یک وقت صد کشتی می‌تواند از آن بارگیری کند.
این روغن برای خوراک مناسب نیست ولی برای روشنایی مصرف می‌شود و شترهایی که
مبتلا به امراض جلدی هستند با نفت معالجه می‌شوند.»

ژان شاردن^(۱) John Chardin که در اواخر قرن هفده میلادی در ایران بوده چنین
می‌نویسد: «نفت سیاه و سفید در مازندران یافت می‌شود و آن را برای رفع سرماخوردگی و
روشنایی و سوخت و رنگ کردن اشیاء و مخلوط کردن آن با رنگ‌های دیگر به کار
می‌برند.»

۱. از جهانگردان فرانسوی که در ایام صفویه به ایران آمده و سیاحت نامه‌ای نوشته است.

در عجایب‌المقدور ابن عرب‌شاه آمده است که چون سپاهیان تیمورلنگ در برابر پیلان هندی قرار گرفتند: «تیمور بفرمود تا پانصد شتر رمنده آوردند و ریسمانها و فتیله‌های به روغن آلوده در درون نی‌ها نهاده شتران را بدان گرانبار کردند و پیشاپیش سواران برآمدند. چون دو صف به یکدیگر پیوست آتش در نی‌ها برافروختند و در برابر پیلان فرستادند»^(۱).

نادرشاه افشار نیز در جنگ کرنال برای ماندن پیل‌های قشون خصم از همین تدبیر استفاده کرد. مورخین مخصوصاً تصریح کرده‌اند که هندیان از استعمال نفت در جنگها اطلاعی نداشته‌اند (لم یکن اهل الهند يعرفون المدافع و المکاحل و البندقیات).

ابن بطوطه جهانگرد نامی اسلامی که در اوایل قرن هشتم هجری به بغداد مسافرت کرده از گرمابه‌های آن شهر تعریف زیاد نموده می‌گوید: «داخل گرمابه‌ها تا ارتفاع نیمه دیوارها به قیر مطلی شده و به شکل مرمر سیاه درآمده بود. ابن بطوطه می‌گوید که این قیرها را از چشمه‌ای که در بین دو شهر کوفه و بصره واقع بود، استخراج می‌کردند و نیز از شرحی که جهانگرد مذکور درباره «قیازه» بین تکریت و موصل^(۲) نوشته برمی‌آید که استخراج قیر و استفاده و کاربرد آن برای ابنیه و ساختمانها در آن زمان بسیار معمول و متداول بوده است. شمس‌الدین محمدآملی نویسنده معاصر ابن بطوطه در کتاب نفیس خود «نفایس الفنون» سخن از درویشی می‌گوید که در حوالی باکو چاه نفتی حفر کرده و از برکت درآمد آن دم و دستگاهی صوفیانه راه انداخته و با سلطان خدابنده اولجایتو طرح دوستی بل که برادری ریخته بود؛

«یکی از درویشان در حدود باکویه به خود چاه نفت حفر کرده بود و وجه معاش خود و خرج آینده و رونده از آنجا حاصل می‌کرد. روزی سلطان بدانجا رسید. آن درویش، چنانکه عادت او بود، به خدمت قیام نمود. سلطان خواست تا در حق او انعامی فرماید، درویش ابا نمود و گفت چون بدین مقدار روزگار می‌گذرد به زیاده حاجت نیست.»

«سلطان را سخن او خوش آمد... و فرمود زهی سلطنت که تراست و با آن درویش دست

۱. عجایب‌المقدور، ترجمه فارسی آقای نجاتی، ناشر بنگاه ترجمه و نشر کتاب، صفحه ۱۰۲.

۲. سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمدعلی موحد، چاپ دوم، صفحه ۲۵۵-۲۴۱.